

10

PRIMAVERA-ESTIU 2026

garona *nooguere*s

DOSSIER

POBLES BUITS

52 PÀGINES QUE ENS TRANSPORTEN A POBLACIONS QUE HAVIEN ESTAT PLENES DE VIDA I ON AVUI, EN ALGUNS CASOS, NOMÉS HI QUEDEN RUÏNES; UNES PÀGINES, PERÒ, QUE TAMBÉ PARLEN DE NUCLIS QUE, MALGRAT QUE UN DIA ES VAN DESPOBLAR, HAN ACONSEGUIT REVIURE

CONVERSA

LOLA ABELLÓ

UNA TREMPOLINA D'ADOPCIÓ QUE HA FET DE MESTRA, HA TREBALLAT A LA TELE I S'HA IMPLICAT EN LA VIDA SOCIAL I POLÍTICA

PRIMERS RELLEUS

JOSEP DE MONER

REPORTATGE

CLUB SOCIAL
LO FARO

PERFILS

JOSEP ESCALES

ALÍCIA SUILS

MANEL GIMENO

PATRIMONI

TRACES DE METAL·LÚRGIA ANTIGA

CENT ANYS SENSE VIGO

PRUMÈRES VIATGÈRES EN ARAN

ATENCIONS A UN TEMPLE MIL·LENARI

ARRATES-CAUDES ENA VAL D'ARAN

BOSCOS PIRINENCs

INDRET

ISONA

A PEU

EL MONTEIXO PER LA CUITA EL SOL

PVP 12€

Som el que hem creat

La Força de les Oportunitats

Dels Pirineus a la plana de Lleida

DIRECCIÓ >

Guillem Lluçh Torres
guillem@grupgavarres.cat

COORDINACIÓ DE CONTINGUTS >

Jordi Nierga
garonanogueres@grupgavarres.cat

DIRECCIÓ D'ART I MAQUETACIÓ >

Jon Giere
Edu Vidiella
garonanogueres@grupgavarres.cat

COL·LABORACIONS >

Dario Albert
Alba Alegret Escales
Claudio Aventin-Boya
Aureli Barrull
Meritxell Bellera Francès
Josep Calvet
Jordi Campillo
Xavier Casanovas
Núria Castell
Arcadi Castelló Cadena
Jordi Castelló Carretero
Pito Coll
Sílvia Coll Vila
Carme Escales
Lorena Farràs
Sisco Farràs
Manel Figuera
Laura Fuses Navarra
Ermengol Gassiot Ballbè
Joan Garcia Biosca
Tomàs Garcia Espot
Miquel Gordó Pérez
Roger Gras
Òscar Jané
Lluís Llobet
Gorka Martínez Llorca
Manu Moga Rella
Josep de Moner
Pere-Miquel Parés Casanova
Jordi Però Enjaume
Àngel del Pozo
Ferran Rella
Oriol Riart
Lara Ribas
Ignasi Ros Fontana
Pau Rovira
Jordi Suïls Subirà
Sara Torrado
Felipe Valladares
Àngel Vinent Besalduch

EDICIÓ DE TEXTOS >

Roser Bech Padrosa

IMPRESSIÓ > Rotimpres

DISTRIBUCIÓ >

Grup Gavarres (972 46 29 29)
gestio@grupgavarres.cat

DIPÒSIT LEGAL > GI-937-2025

ISSN > 2696-8479

eg

EDITORIAL GAVARRES
Germà Agustí, 1
17244 Cassà de la Selva
Telèfon 972 46 29 29
www.grupgavarres.cat

DIRECCIÓ EDITORIAL >

Àngel Madrià
angel@grupgavarres.cat

COMUNICACIÓ >

Jordi Nierga
comunicacio@grupgavarres.cat

PUBLICITAT I SUBSCRIPCIONS >

Mònica Farrerós
clients@grupgavarres.cat

ADMINISTRACIÓ I PUNT DE VENDA >

Judith Mallorquí i Montse Alsina
gestio@grupgavarres.cat

PUBLICACIÓ ASSOCIADA A >

> Premi Nacional de Comunicació de Proximitat 2023

Adreueu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprògràfics) si necessiteu reproduir algun fragment d'aquesta obra, o si desitgeu utilitzar-la per elaborar resums de premsa (www.cedro.org; 91 702 19 70 / 93 272 04 47).

FOTO DE PORTADA REALITZADA AMB OBJECTES CEDITS PER L'ECOMUSEU DE LES VALLS D'ÀNEU. AUTOR: FELIPE VALLADARES.

SUMARI

- 4-5 **PRIMERS RELLEUS**
Peres de Cardós
JOSEP DE MONER (TEXT) // ÀNGEL DEL POZO (IL·LUSTRACIÓ)
- 6-12 **ACTUALITAT**
ENTREVISTA / ENTITAT / REPORTATGE / PUBLICACIONS
- 14-19 **CONVERSA**
Lola Abelló
GUILLEM LLUCH TORRES (TEXT) // JORDI PERÓ ENJAUME (FOTOGRAFIA)
- 20-25 **PERFILS**
Josep Escales
CARME ESCALES (TEXT I FOTOGRAFIA)
Alícia Suils
PAU ROVIRA (TEXT) // ROGER GRAS (FOTOGRAFIA)
Manel Gimeno
JOSEP CALVET (TEXT) // JORDI PERÓ ENJAUME (FOTOGRAFIA)
- 27-79 **DOSSIER**
Pobles buits
GUILLEM LLUCH TORRES (COORDINACIÓ)
- 83-97 **PATRIMONI**
ARQUEOLOGIA / ETNOLOGIA / HISTÒRIA / ARQUITECTURA / FAUNA / FLORA
- 98-101 **INDRET**
Isona
LORENA FARRÀS (TEXT) // JORDI PERÓ ENJAUME (FOTOGRAFIA)
- 102-103 **A PEU**
El Monteixo per la Cuita el Sol
MANEL FIGUERA (TEXT I FOTOGRAFIA)

Àlbum de fotos.
AUTOR: Felipe Valladares

conversa

AMB UNA MESTRA I ACTIVISTA > LOLA ABELLÓ PLANAS VA NÉIXER A BARCELONA L'ANY 1949. MESTRA DE PROFESSIÓ, HA DESENVOLUPAT UNA CARRERA PROFESSIONAL BEN POLIFACÈTICA, COMBINANT LA DOCÈNCIA AMB L'ASSESSORAMENT PSICOLÒGIC O LA DIRECCIÓ DE PROGRAMES TELEVISIUS. QUAN RONDAVA LA SEIXANTENA, ES VA ESTABLIR A TREMP, LA CIUTAT DEL SEU MARIT, ON ES VA IMPLICAR, ENTRE ALTRES COSES, AMB L'ASSOCIACIÓ DE DONES ROSA D'ABRIL, COM A PRESIDENTA, AMB L'AJUNTAMENT, COM A REGIDORA, I AMB EL PSC, COM A RESPONSABLE D'EDUCACIÓ A LLEIDA I EL PIRINEU. TAMBÉ HA DEDICAT FORÇA TEMPS A ESCRIURE.

GUILLEM LLUCH TORRES > TEXT

JORDI PERÓ ENJAUME > FOTOGRAFIA

Lola Abelló

La Lola ens cita a casa seva, a Tremp. Hi viu amb el seu marit, el director d'art de cinema trempolí Josep Rossell, amb qui té una filla, la Clara. S'hi van mudar quan l'any 2010 es van instal·lar a Tremp, després d'una pila d'anys vivint a Madrid i a Barcelona. Mantenim la conversa al despatx que comparteixen la Lola i el Josep, una estança carregada de records, de llibres i d'art, amb un escriptori encarat a un gran finestrall des d'on la Lola escriu gairebé diàriament.

—Vau néixer a la Barcelona de postguerra, del primer franquisme. Com recordeu aquells anys a la ciutat?

—«Era una Barcelona grisa. El meu pare havia tornat del camp de concentració franquista on l'havien tancat, a Galícia, i a casa van donar molta importància a la meva educació, de manera que vaig anar a un parvulari d'una mestra republicana,

després a l'escola i fins a l'institut. Un institut, evidentment franquista, on el director era un capellà castrense i tot estava ple de capellans. Tot i això, jo hi vaig estar molt bé i en tinc un bon record, perquè van començar a arribar professors que eren catedràtics i que havien estat en escoles més progressistes. Jo era de lletres, evidentment, i les matemàtiques les suspenia alegrement, però vaig fer llatí i grec molt bé. Val a dir que a religió només ens van fer història sagrada, o sigui que la meva educació no va ser com la de molta gent de l'època. En general, recordo que vaig tenir una infància molt bona, perquè tothom era més gran que jo. La meva mare era la cinquena de set germans, tenia cosines que podien ser la meva mare i jo vaig arribar quan ja no m'esperaven a casa, després de la guerra, de manera que tothom es va confabular perquè tingués una infància feliç.»

GUILLEM LLUCH TORRES. Barcelona, 1986. Periodista
JORDI PERÓ ENJAUME. Tremp, 1967. Fotògraf

Més Romànic

DE L'ALTA RIBAGORÇA

Visita l'interior de les esglésies.
Descobreix-les amb visites
virtuals de 360°

ALTA
RIBAGORÇA
TERRITORI, PATRIMONI
I TRADICIÓ

f t i @visitaltaribagorca
#MesRomanicAltaRibagorça
www.turismealtaribagorca.cat

T'obrim el patrimoni més desconegut

'MésRomanic' vol fer visible el patrimoni arquitectònic, històric i paisatgístic dels nostres indrets. Us proposem descobrir-los tot passejant per antics camins tradicionals i al mateix temps observar la riquesa dels paisatges de muntanya on es troben. Ara, a més, podreu veure el seu interior a través dels codis QR que trobareu a les entrades dels temples tancats.

IDAPA
Institut per al Desenvolupament
i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran
Institut entant Desenvolupament
e ara Promoció de l'Alt Pirineu e Aran

**INSTITUT
ESTUDIS
ILERDENCIS**

Diputació de Lleida
La força dels municipis

Alta Ribagorça
Consell Comarcal

DOSSIER

POBLES BUIITS

GUILLEM LLUCH TORRES > COORDINACIÓ

Entre l'erm i l'esperança	28	GUILLEM LLUCH TORRES [Barcelona, 1986. Periodista]
Pobles no tan buits	30	ARCADI CASTILLÓ CADENA [Trep, 1957. Geògraf]
El salt al buit de Puigcercós Vell	33	TOMÀS GARCIA ESPOT [Salàs de Pallars, 1998. Periodista]
Arribèra e despoblats de Toran	34	CLAUDIO AVENTÍN-BOYA [Les, 1970. Guia local i estudiant de Geografia i Història]
Anàlisi del passat, reflexió del futur	37	ÒSCAR JANÉ [Barcelona, 1974. Doctor en Història]
Montgarri e es Cases deth Dossau	38	CLAUDIO AVENTÍN-BOYA
Aprendre a mirar	40	FERRAN RELLA [Esterrí d'Àneu, 1954. Professor]
La resiliència dels Sinfreu	42	LARA RIBAS [Barcelona, 1993. Periodista]
Un mas de llarga vida	44	XAVIER CASANOVAS [La Pobla de Segur, 1953. Expert en patrimoni]
Una història crepuscular	46	AURELI BARRULL ALTARRIBA [La Torre de Tamúrcia, 1961. Professor]
PERFIL > Josep Canal	50	MERITXELL BELLERA FRANCÈS [Trep, 1987. Periodista i humanista]
PERFIL > Manel Capdevila	51	CARME ESCALES [Barcelona, 1970. Periodista]
La reconstrucció perduda	52	ÀNGELA VINENT [Barcelona, 1955. Periodista]
El renaixement d'un poble	55	MERITXELL BELLERA FRANCÈS
Els silencis d'una vall	56	GUILLEM LLUCH TORRES
Reviure pedra a pedra	58	TOMÀS GARCIA ESPOT
Despoblament i encongiment cultural	60	JORDI SUÏLS SUBIRÀ [El Pont de Suert, 1968. Doctor en Filologia Catalana]
La cultura com a font de vida	64	LLUÍS LLOBET MARTÍ [Barcelona, 1957. Geògraf del desenvolupament local]
Del foc a l'oblit	66	NÚRIA CASTELLS [Barcelona, 1967. Periodista i empresària]
La vall sense nom	68	ALBA ALEGRET ESCALES [La Pobla de Segur, 1990. Periodista]
Antist: com reviu un poble	70	SÍLVIA COLL VILA [La Central de Capdella, 1976. Traductora i comunicadora]
El vaixell varat	72	SISCO FARRÀS [Salàs de Pallars, 1953. Professor d'Història i col·leccionista]
L'espoli del patrimoni	74	JORDI CAMPILLO QUINTANA [Puigcerdà, 1968. Arqueòleg]
PERFIL > Eloi Renau	76	LARA RIBAS
PERFIL > Ramon Moré	77	MERITXELL BELLERA FRANCÈS
PERFIL > Antonio Graell	78	DARÍO ALBERT [Guàrdia de Noguera, 1993. Tècnic de Cultura]
El despoblament a la literatura	79	LAURA FUSES NAVARRA [Trep, 1973. Bibliotecària]

Entre l'erm i l'esperança

Guillem Lluch Torres > TEXT

El 2026 tot just ha complert el tercer dia i hem quedat a mitja tarda a la cafeteria de l'hotel Solé de la Pobla de Segur. Fa dies que barrino aquest dossier, que l'estructuro per territoris, que penso en quin col·laborador podria fer què. He demanat ajuda a l'Arcadi Castelló i al Sisco Farràs i espero que avui m'ajudin a posar ordre a les idees. Per agradable sorpresa, a la trobada s'hi suma una tercera estructura d'Estat pallaresa, Pep Coll.

L'Arcadi arrenca i, per un moment, em veig el dossier desmuntat. És molt crític amb el concepte 'pobles abandonats' i defensa que la desbandada que va viure aquest país als anys 1980 s'ha revertit en bona part i que, avui, únicament resten abandonats aquells pobles que han sofert un enrunament més gran o han quedat privats d'accessos o terres de conreu. Els altres nuclis que en el seu moment van veure tancar totes o gairebé totes les cases han recuperat o aconseguit mantenir un fil de vida, sigui tot l'any o només en caps de setmana. Repassant el conjunt d'articles que han acabat confeint aquest dossier, m'adono que, certament, pocs dels casos que hi tractem parlen d'un abandonament total.

Acordem que l'Arcadi obrirà el dossier amb un article de context que, eloqüentment, titula 'Pobles no tan buits'. Allà mateix, emparulem que el Sisco Farràs parlarà sobre un d'aquests pobles que sí que ha quedat

completament buit, Montesquiú, en aquest cas per l'aïllament que li provocà el pantà de Sant Antoni. Demanem al Pep Coll qui ens podria parlar d'Herba-savina, el poble de la vall de Carreu que va quedar buit arran dels plans de reforestació de la segona meitat del segle XX. Ens aconsella que ho fem amb l'Antonio Graell, que forma part de l'última generació que hi va viure i acordem amb el Darío Albert, que li farà un perfil.

No gaire lluny d'Herba-savina hi ha Aramunt, un poble encimbellat en un turó de difícil accés que es va buidar del tot quan els seus habitants es van anar instal·lant al pla, on tenien les eres i els terrenys conreables. Avui, a Aramunt Vell s'hi ha reobert una casa, però el gruix del nucli s'ha consolidat als seus peus, tal com explica l'Àngela Vinent en un altre dels reportatges del dossier.

Un poble del Jussà que també va haver de mudar-se de lloc va ser Puigcerçós, en aquest cas per problemes geològics. La seva història la recull el Tomàs Garcia Espot, que en aquest dossier també s'ha desplaçat fins al Meüll, per explicar com, després de quedar deshabitat el 1973, ha reviscut.

A la Vall Fosca, i de la mà de la Sílvia Coll i la Meritxell Bellera, respectivament, hem conegut dos altres casos de recuperació de pobles que havien quedat buits:

la Sílvia s'ha centrat en Antist i la Meritxell, en Envall. L'Alba Alegret, mentrestant, ha dedicat el seu reportatge a una vall sense nom que conformen set pobles, situats a cavall del Pallars Jussà i l'Alta Ribagorça, que entre tots amb prou feines sumen trenta habitants.

No gaire lluny, qui escriu aquestes línies s'ha centrat en una de les valls pirinenques que ha viscut més el despoblament, la de Manyanet. Diversos dels seus nuclis estan enrunats, o gairebé, i a bona part dels altres només hi viu una o dues famílies. A les valls ribagorçanes que té a tocar, la situació no és gaire diferent i el Jordi Suïls s'ha centrat a explicar els casos dels avui enrunats pobles d'Esperan i Erillcastell.

També al vessant ribagorçà, però integrada al municipi de Tremp, hi ha la Terreta i l'Aureli Barrull n'ha repassat la seva 'història crepuscular'. A l'altra banda del riu hi descansen les restes del que un dia va ser Aulet. D'allà són els Moré, avui establerts a Tremp i Talarn, amb qui la Meritxell Bellera ha commemorat com era la vida al poble abans que el pantà d'Escales el buidés. La Núria Castells, mentrestant, ens ha apropat a Saraís vell, l'únic poble de la Vall de Boí que ha quedat del tot abandonat.

Ja a l'Aran, el Claudio Aventín Boya ha preparat un parell de reportatges. Un centrat en la vall de Toran i

l'altre, en el poble de Montgarri, on ha pogut parlar amb l'única persona que al seu DNI posa que és nascuda allà.

A les Valls d'Àneu, el Ferran Rella ha reflexionat sobre el despoblament en aquest territori i la Lara Ribas ha anat a parlar amb l'únic veí d'Àrreu, l'Eloi Renau. La mateixa Lara ha escrit sobre el poble de Besan, l'únic de la Vall Ferrera sense accés rodat, i sobre com la resiliència dels Sinfreu ha permès mantenir-hi un fil de vida. Ben a prop, a la Coma de Burg, hem conegut com la cultura i l'art,

en aquest cas a través del Centre d'Art i Natura, han permès mantenir la vida al poble de Farrera i a bona part de la vall. Ho hem fet de la mà del seu impulsor i director fins fa ben poc, el Lluís Llobet.

Riu avall ens hem aturat al Comte, unes ruïnes a tocar de Gerri de la Sal que un dia, no fa pas tant, van ser un poble. La Carme Escales n'ha parlat amb un dels seus darrers veïns, el Manel Capdevila. Al municipi de Baix Pallars també hem conegut, a través de la Meritxell Bellera, el cas dels Canal, de casa Perucho, la família que manté un batec de vida a Mentui.

Al mateix municipi, hem remuntat el riu de Baén, hem passat el poble deshabitat de Buseu, avui en procés de repoblament i, de la mà del Xavier Casanovas, hem conegut la història d'un dels indrets més singulars d'aquest territori, l'Espluga de Cuberes. Hem completat el dossier amb un article del Jordi Campillo sobre l'espoli del patrimoni historicoartístic que va quedar sense vigilància quan molts pobles es van buidar i hem recollit la petja que ha deixat el fenomen del despoblament en la literatura, amb una peça de la Laura Fuses. També hem fet una pinzellada del projecte 'Pobles abandonats', escrita per dos dels seus impulsors, els ribagorçans –de naixement, l'un; d'adopció, l'altre–, Carles Barrull i Òscar Jané 🇪🇸

El poble d'Àrreu a vol d'ocell.

PROCEDÈNCIA: CCVÀ (Fons Rut Solé).

Pobles no tan buits

AVUI, A L'ALT PIRINEU, NI ELS POBLES ESTAN BUITS NI EL TERRITORI S'HA ABANDONAT; NOMÉS QUEDEN DESHABITATS AQUELLS NUCLIS QUE HAN SOFERT UN ENRUNAMENT MÉS GRAN

Arcadi Castelló > TEXT

El terme «*la España vacía*» que l'escriptor Sergio del Molino va posar en circulació (2016) per definir els territoris despoblats i els seus problemes associats (baixa densitat, envelliment, dèficit de serveis...) ha fet fortuna. Tant gràfic per la definició genèrica del problema com imprecís quan apropem la lupa a les realitats específiques, com pot ser la de l'Alt Pirineu o, més concretament, la del Pallars. Amb els matisos que es vulguin, ni el territori està buit ni els pobles, abandonats.

No es pot negar, amb les estadístiques a la mà, que el fenomen de la despoblació va afectar greument durant les darreres dècades del segle XX les comarques alt pirinenques. La gent marxava i molts pobles van quedar deserts. Avui, ni marxa tanta gent –de fet, n'arriba més que en marxa–, ni els pobles es continuen abandonant. Ben al contrari, es reocupen i només queden buits els que han sofert un procés d'enrunament imparable. La recuperació de pobles, les iniciatives de reconexió dels seus habitants amb els espais productius del seu entorn i les noves activitats econòmiques obren nous horitzons. Es tracta de processos lents i xifres modestíssimes en relació amb les de les àrees urbanes, però al cap i la fi igualment transcendents per a garantir un país cohesionat i equilibrat. Un repàs a la recent histò-

ria pirinenca ens pot ajudar a entendre el fenomen de l'abandó, en el context del que en terminologia acadèmica es coneix com a desequilibris territorials.

La tempesta perfecta. La industrialització, i el seu revers complementari, i la crisi del sector agrari tradicional, es van convertir als anys setanta en la tempesta perfecta de moltes àrees rurals i especialment del Pirineu. Eren anys en què les ciutats xuclaven el seu millor capital humà mentre les mules substituïen els tractors, es deixaven de conrear les terres on aquests no podien arribar i molts pobles, sense els serveis més bàsics, es quedaven buits. El contrast entre uns i altres era tan agut i les disparitats econòmiques, socials i demogràfiques tan evidents que durant la transició i els primers anys de la democràcia els problemes derivats dels desequilibris territorials generaven un intens debat. L'any 1974 es va publicar *La Catalunya pobra*, un llibre pioner en la denúncia d'aquestes desigualtats, i només un any més tard, en el marc del Congrés de Cultura Catalana, un moviment social i cultural creat amb la finalitat d'analitzar la malmesa situació del país, el tema de la despoblació i els desequilibris territorials prengué una gran rellevància i va quedar fixat el marc mental dels territoris marginats.

Els petits pobles, per la contundència de les dades i la potència de les imatges –teulades ensorrades, carrers embardissats–, constitueixen l'element central, més simbòlic i més emocional, d'aquesta desertització. Tanmateix, mai es posa el focus en els espais que envolten els pobles, aquells en els quals es desenvolupaven les activitats agràries i ramaderes que els sustentaven i que generen el que en podríem dir els paisatges de l'abandó: camps embosquinats, camins perduts, parets de pedra seca desfetes, fonts assecades, cabanes ensorrades i tants altres elements que formaven part d'un sistema d'explotació del territori ja en vies de desaparició.

Entre el 1950 i el 1986, el conjunt de les quatre comarques dels Pirineus nord-occidentals –l'Alta Ribagorça, el Pallars Jussà, el Pallars Sobirà i la Vall d'Aran– perderen un de cada quatre habitants: de 41.278 a 30.558. Els petits pobles, tan característics i abundants a la muntanya per les limitades condicions de l'espai productiu, van ser els més afectats per la crisi demogràfica, els que més es buidaren, desoblaren o en l'expressió més utilitzada –però a la vegada menys precisa–, 's'abandonaren'.

El sot dels anys vuitanta. Segons les dades del llibre *Revitalització de pobles deshabitats del Pirineu*, editat pel Depar-

Ajuntament
Naut Aran

AQUEST AJUNTAMENT ÉS
COL·LABORADOR DE LA
REVISTA 'GARONA-NOGUERES'

tament de Territori de la Generalitat de Catalunya (1996), a mitjans dels anys vuitanta hi havia en aquestes quatre comarques 62 pobles completament deshabitats, i una xifra similar, 59, tenien entre un i sis habitants. Una situació realment greu i colpidora visualment que la literatura no ha parat de recrear, alimentant un imaginari de nostàlgia i romanticisme que aquell mateix 1988 va plasmar l'escriptor Julio Llamazares en el seu reconegut llibre *La lluvia amarilla*, on narra de forma poètica l'agonia de l'últim habitant d'Ainielle, un poblet de l'Alt Gállego aragonès.

Tanmateix, no tot marxa en aquesta direcció en aquells moments. Petites espurnes contradueixen aquesta tendència a l'abandó de pobles i territoris. Algunes persones, resistint al cant de sirena de la ciutat, s'encaparren a resistir en solitari

al seu poble, la seva terra i el seu ramat, com els Cardona de Rivert; o com els fills del maig del 68, els batejats popularment com a *hippies* que, decebuts pel sistema, s'instal·len –normalment amb precarietat– allí on els autòctons en fugen, com Bóixols, Lleret, Massivert o els pobles més aïllats de la Terreta. Un ampli col·lectiu als quals s'ha de reconèixer el mèrit d'haver nedit a contracorrent i ser pioners en la recuperació de produccions artesanes agroalimentàries: formatges, mermelades, herbes re-meieres... Fugides i arribades constants de població motivades sempre per raons diverses i que, d'altra banda, han estat recurrents al llarg de la història d'aquí i d'arreu. Sant Gervàs, Mur, Santa Creu de Llagunes o Lavaix, avui deshabitats, també van viure la seva etapa d'esplendor ja fa uns segles.

Alguns pobles, com Burg –a l'esquerra–, han remuntat en els darrers anys // FOTO: Arcadi Castilló. A altres pobles com Erill-Castell o Orrit –a la dreta–, ja s'ha fet tard. FOTOS: Jordi Colom.

Diversos factors, a finals dels anys vuitanta, van contribuir a consolidar una nova dinàmica territorial i poblacional. D'una banda, les àrees industrials van requerir menys mà d'obra –però més qualificada– i l'emigració es va tornar més especialitzada. De l'altra, la recuperació de les institucions democràtiques va permetre que tant la Generalitat com les diputacions provincials, i molt especialment els ajuntaments, centressin els seus esforços en la creació d'infraestructures i equipaments tan bàsics, però tan escassos fins aquell moment com carreteres, línies elèctriques,

Ajuntament de Talarn

AQUEST AJUNTAMENT ÉS
COL·LABORADOR DE LA
REVISTA 'GARONA-NOGUERES'

Arribèra e despoblats de Toran

ETH PARÇAN MÈS SEPTENTRIONAU DER ESTAT, ETH MUNICIPI ARANÈS DE CANEJAN, SIGUEC ETH MÈS ABITAT DERA VAL A MEJANS DETH SÈGLE XIX; AUÉ NON ARRIBE ARA CENTEA DE VESINS

Claudio Aventín-Boya > TEXT

Enes darrères sasons auem collaborat e publicat escrits sus aguest parçan aranès, eth mès sauvatge, desconeishut e desabitat deth nòste país, forma de dar-lo a conèisher, suenhar-lo e aumenatjar-lo ath madeish temps. D'articles en revisites viatgeres (*Descobrir*, 2015, 2020), o publicacions virtuaus en linha, ben hèr de temps qu'en parlen, com d'arreportatges televisius, mès pòga causa sus eth nòste ahèr des despoblats e abandon, de lo que siguec eth municipi e parçan mès abitat dera Val d'Aran, des de mejans sègle XIX a prumeries sègle XX.

Convidadi ara prumèra cèrca toranesa peth dr. A. Carrera, hérem un prumèr aumenatge en Els pobles oblidats. *Una vall i 29 viles abandonades de Catalunya* (2012). Eth dusau aumenatge siguec de nau ena madeisha colleccion, en tot deishar-mos escriuer tostemp en aranès *Els pobles perduts del Pirineu català i aranès* (2018). En toti dus dedicam dus capitols a Sant Joan de Toran e a Bordius, en lo que poderiem díder es prumèri monografics sus er ahèr e sus es lòcs, amassa damb es autors dera prumèra guida toranesa pes que son es sòns vesins illustres M. Timoneda e J. Llanes (2007).

Mès vesins que Vielha. En 1857 es dades demografiques dera Val d'Aran placen a Canejan, e era sua dotzea longa d'agregats, que sajam de restacar, com eth lòc mès important de casa nòsta, per dauant deth cap-lòc Vielha, damb un totau de 1109 vesins; aué non arriben ara centea e solet Canejan, damb beth bordalat mès, manten as vesins tot er an. Porcingles, Pradet e Sant Joan de Toran encara daubrisen cases es vielhi propietaris, o nauvenguts des grans viles com Barcelona o València, que aqueriren bastides en tot vier enes sasons de calor.

En 1888, eth *Nomenclator* espanhòl des poblacions, volum

26, encara s'arrecuelhen toti es bordalats aué desabitadi e mès d'un desapareishut:

Bordius, Telh e Cabanon, damb 18 bastides e 50 vesins.

Campespin e Piarra, tanben 18 bastides e 61 vesins.

Carrèra e Mòla (aué Moron e Mòla), damb 28 bastides e 31 vesins.

Cassinbau e Carreg, damb 18 bastides e 78 vesins.

Pradet e Sant Joan (aué S. Joan de Toran), damb 40 bastides e 170 vesins.

Porcingles e Cesclada, damb 45 bastides e 108 vesins.

E eth cap-lòc Canejan, damb 174 bastides e 320 vesins, a on arribèren a auer dues escolès de mainades e mainatges, en tot arremassar es abitants des auti lòcs; aué non arriben ara centea.

Gessen 50 bastides mès dehòra d'aguesti nuclis, sense vesins. Non gessen en aguest inventari Nabiars, Sestrèr, Era Còsta, Eth Tò, ne Pujòl-Ametlet. Cau díder que com bastides se compde, en aguest inventari deth nomenclatòr, tant casa com bòrda, bordeta e cabana.

Totau mès de 800 abitants, encara que beth còp se suspassèc eth millenat, segons d'autes dades demografiques oficiaus, en aguest moment entre sègles. Tot açò coincidís damb era grana espleita minera d'enterpreses franceses, belgues e espanhòles, qu'arribèren a bastir lauadèrs o bocards, honeria, eth prumèr teleferic en 1910-1911 de mès

Era Val d'Aran des de Canejan ena prumèra part deth sègle XX // PROCEDÈNCIA: Col·lecció Claudio Aventín-Boya.

de 12 km, eth mès long des Pirenèus, e un telecable tara husta en 1933, tanben eth prumèr deth país. Son es dus prumèrs transpòrts de nautada dera Val, un quart de sègle abantes des teleferics des idroelectricques (estanhs de Montcasau), e miei sègle abantes des remonadors d'esquí (ombrèr de Salardú).

Es campaments de nautada, a on demorèren ua centea de trabalhadors, siguèren nauï poblats o bordalats industriaus des minèrs, mes sense dades demografiques, ne deth temps que siguèren acampadi entà compdar-les coma nucli poblat. Òc que podem compdar es lòcs a on siguèren plaçadi, gràcies a ua auta imprescindibla publicacion, a on podèrem colaborar: *Era mineria dera Val d'Aran* (2008), damb es soletes e polides imatges franceses de prumeries de sègle XX, qu'apòrten tanben dades fòrça interessantes. Poderiem parlar d'ues pichones colònies industriaus mes sense guaires servicis elementaus. Ei eth cas deth complexè minèr de Liat, damb ua centea d'empleadi, entre minèrs, capataci e mantenedors des bastisses e telecables, e tanben es mines d'Urets-Montoliu, damb ua cinquantea de trabalhadors. Agustea a

d'èster era explicacion de perqué puge eth nombre de construccions encara que baishe eth des vesins, entr'es dues estadistiques deth nomenclator oficiu espanyòl deth municipi canejanés, acieu ensús (1888) e enjós (1930), en aguesti quaranta dus ans de diferéncia, com veiram ara seguida.

Eth darrèr calendari. Eth cas de Bordius eth dusau nucli dempús de Canejan, semble qu'encara ère poblat en 1974, segontes es istoriaires aranesi JR. González e MJ. Atienza (*IBIX*, 8, 2014), en tot trapar un calendari penjat en ua des cases d'aquera annada. Que mos quède era soleta imatge istorica qu'auem, ena guida aranesa de J. Soler i Santaló, de 1906, a on eth compdèc ueit cases lèu lèu totes damb eth tet de palha. Ua deres, es de Sartiga, siguec era darrèra abitada dera Val d'Aran hèta damb heishi de sègle, que podie mantier-se pendent trenta a quaranta ans enquiara sua restauracion. En 2012 auem imatges de bastides de palha encara dretes, la-guens d'un master inedit d'arquitectura (Maria Còsta), en aguest poblat toranès. En 2015 semble que siguec eth darrèr an de vida d'un tet o losat de palha en

país, ua bastida en bordalat de Nabiars, segons era guida e diboish deth pintre aranès R. Novell.

Cau arrebrembar tanben qu'era darrèra casa abandonada en Bordius siguec dehòra deth nucli, en Camin dera Còsta, era soleta via d'accés enquiara arribada dera pista forestièra per Portet. Es sòns dus darrèri vesins, Tòn des de Donís e era sua neboda Matilde, que marchèren tath cap-lòc municipau, Canejan, pendent era fin des ans 1990; en 1991 còsten encara empadronadi aqui-eu. Tòn, que venguec des deth Cantabric a pè tà casa sua en acabar era guèrra, siguec un des darrèri cistelhaies aranesi, des que toti es vesins deth terçon de Quate Lòcs en sauvam beth polit paèr o beth corbilluèr; aué un aute Tòn, en Arties, qu'ei eth darrèr artisan d'aguest mestier, que com es tets de palha, sense cap proteccion legau, son en vies de desaparèisher. Un polit arrebrembe serie com an hèt en Palhars (Ginestarre), e ena Bigòrra (Campan), en tot arrecuperar un tet tradicionau de palha.

Eth perill venguie des huecs, com passèc en pòble vesin de Bausen en 1824, bona part ahlamat, o ena part nautada dera Val, en Tredòs en 1770 aprox,

Ara guerra, S. Joan de Toran en 1er quart de sègle XX. A dreta, era plaça de Canejan.
PROCEDÈNCIA: Col. Claudio Aventín-Boya.

Aprendre a mirar

REPENSAR ELS POBLES I RECOBRAR LA IDENTITAT CULTURAL PERDUDA ÉS L'ÚNICA SOLUCIÓ POSSIBLE SI NO VOLEM ABOCAR-LOS, COM ROSE, A LES VALLS D'ÀNEU, A LA DESAPARICIÓ

Ferran Rella > TEXT

Els pobles són organismes biològics, vius. Neixen, es reproduïxen i, també, lamentablement, moren. Les circumstàncies són diverses, la majoria naturals com correspon als comportaments que bateguen, que alenen; altres són propiciades per l'estultícia dels que hi viuen, que no saben atalaiar més enllà del seu nas, maldestres sense pensament, sense reflexió i, en aquell epitafi de pedres, sovint colgades pel vòmit dels anys, s'hi llegeix, de vegades amb molta dificultat, els seus avatars.

El llibre *De función pública* de l'asturià Jaime Izquierdo és una lliçó fonamental, didàctica i pedagògica de la mirada que hauríem de mantenir sobre els nostres pobles i les persones que hi viuen capaces de sostenir la naturalesa,

de preservar-la, de salvar-la, de conservar-la alegre i, sobretot, de saber vincular amb encert comunitat i paisatge. Sereny reflexions d'allò que, segurament, coneixem, però que en la rutina i traüt quotidià oblidem.

En el capítol intítulat '*El día que aprendí a mirar*', la facècia de l'oftalmòleg que visita el pacient i l'interroga sobre el poble, l'encerta de ple quan comenta que hi veiem, però no mirem perquè separem la cultura dels pobles de la memòria dels seus avantpassats i conclou, sàviament, com n'és d'important saber mirar «perquè la mirada estable i intel·ligent sorgeix del coneixement i el coneixement del respecte. I del respecte sorgeix l'estima, la volença i el saber fer. Només tornarem a tractar

amb encert la muntanya si aprenem a mirar-la restaurant els valors de les comunitats camperoles que hi habitaren durant segles i incorporem noves mirades que serveixin per a projectar-les cap al futur.»

Avui, lamentablement, el sac de les virtuts pobletanes s'ha descosí i el trau s'eixampla més i més fins que és impossible sargir-lo i recompondre'n l'harmònic retaule que constitueix un poble. Sobretot, si tenim en compte que aquell espectacle de vida, la terra somiada dels orígens, de les nostres aventures i seduccions és una plaça escollida, un territori físic i interior que, com diu l'escriptor francès Giono parlant del seu Piemont, «ens hi anem a refugiar, a viure, a espènyer l'esperança quan ens

El poble d'Àrreu, a principis de segle XX.

PROCEDÈNCIA: Consell Cultural de les Valls d'Àneu (Fons Joaquim Morello).

trobem amb circumstàncies difícils en les quals els amors i la joia ens han estat sostrets.»

El 'paradís' aneuenc. Les Valls d'Àneu són per nosaltres aquest paradís somiat, a voltes seductor, atractiu, però, de vegades esquerp i incòmode. Avui, encara, en aquests més de 400 quilòmetres quadrats els pobles hi floreixen, en tenim 23, i l'aiguada humana, fertilitzadora, aconsegueix de polir-los, transformar-los i endreçar-los cap al futur. S'intenta, i la major part de les vegades s'aconsegueix. Però no sempre ha estat així, tal com ens indica Adolfo García en la seua obra *Alabanza de la aldea*, reflexió coincident en què precisem mantenir de la tradició i què canviar per adaptar-se a temps nous, «aquest currículum territorial, aquest arxiu que conté les empremtes de la identitat del poble desapareix». I pot fer-ho, pervertint el substrat agrícola i ramader, negligint-lo i canviant completament el funcionament, l'operativa individual i col·lectiva. En aquest cas l'arribada del turisme, la globalització i el món digital hi té molt a veure. Per això als que ens visiten, cercant el paradís, cal ensenyar-los a aprendre, a mirar, a comprendre, a estimar i a fidelitzar. Però no s'arriba a la plenitud, no s'aprendrà la lliçó si els que hi viuen no recobren autoestima, identitat i comprensió del valor substancial de viure, créixer i desenvolupar-se en espais rurals. Aquesta mirada reclama repensar els pobles, també compromís, acció i recursos si no volem arribar-hi tard, com apunta Izquierdo, «si no volem que desapareguin, no només físicament, també de la nostra memòria col·lectiva, avui feble, immediata i mediàtica, urbana i global poc arrelada i inconsistent.»

Dins de l'Olimp aneuenc, d'aquella història, d'aquella memòria col·lectiva que ateny l'actualitat hauríem de resca-

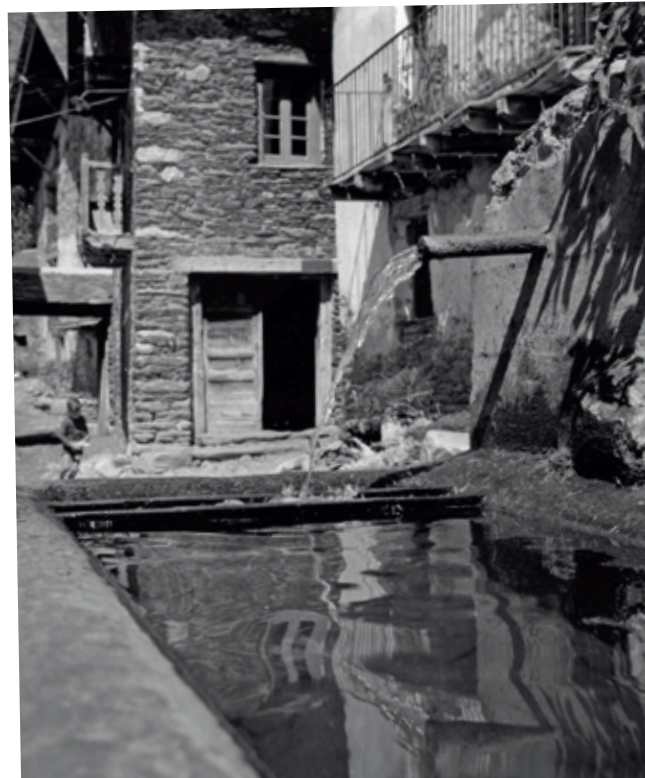
tar tres pobles: Àrreu, Dorve i Rose o Arrosee, tal com indica la documentació. De les ferides del temps, dels embats que totes les localitats sofreixen al llarg de la seua vida Àrreu, del municipi d'Alt Àneu –vegeu l'entrevista a Eloi en aquestes pàgines–, i Dorve, del municipi de la Guingueta d'Àneu, van arribar al llindar de l'abandonament a la dècada dels anys 1980. Tot i el trànsit decadent, ambdós pobles es mantenen mínimament desperts amb un ull obert i l'altre tancat esperant, això sí, una alenada nutritiva, regenerativa que en facilite la reanimació, una plena reactivació que permeti recuperar la recordança de poble amagada entre els plecs i l'aura dels vells carrers i edificis.

La vella de Rose. Rose, dolorosament, ja no existeix com a poble. Avui, unes quantes parets, la borda de Cília, escampades entre avellaners i roures, a tocar de l'aigua fluent i vivificadora del barranc del mateix nom, són testimonis dels darrers batecs. No obstant això, esdevé escenari solitari de memòria comunitària a través de la tradició oral. La llegenda de la vella que hi habitava en temps i que atorgà herència de territori a Esterrí d'Àneu, el poble que la va saber cuidar, que la va saber comprendre. D'aquí que el seu terme municipal, el més petit d'Àneu, en arribar al barranc de Rose, gira sorprenentment cap a l'est, «una finíssima llenca de terra en forma de sageta, un cor allargassat que, tot seguint el barranc, fa falca entre la demarcació de Son i la de Jou fins a arribar al peu del pic de Quartiules», tal com descriu Albert Turull en l'imprescindible compendi *Pagus Anabiensis*.

És obligat repensar els pobles, intentar recobrar la identitat cultural perduda. Constitu-

eix l'única solució possible si no volem abocar-los, com Rose, a la desaparició, a cantar-ne des de la literatura, des de la bellesa poètica, des de l'índex de la història, les absoltes de la seua essència perduda, a contemplar una nova forma d'existència sedimentada, a esdevenir patrimoni i memòria indissociables, a escoltar-ne, en aquesta suspensió de temporalitat, un silenci gratificant, a admirar en aquest univers periclitat el que fou i no s'esdevingué.

Contemplem-ne, també, en aquell mirall temporal les nostres mancances, els dèficits socials per no saber mantenir, conservar, canviar i transmetre a noves generacions la importància i funció que els pobles han representat i representen en un univers excessivament urbà. És un tema cabdal de futur. Deia Chesterton «que no hi ha al món un tema que no sigui interessant; el que sí que hi pot haver són persones que no s'interessen per ells». Un interès, doncs, que hauria de projectar-se a la restauració dels béns comuns, també a la creació d'altres de nous en una cohabitació harmònica i assenyada que tendeixi a la reforestació del poble a través de la cultura, tal com apunta el pensador estatunidenc George Yúdice 🇺🇸

El brollador de la plaça Major de Dorve, l'any 1969 // PROCEDÈNCIA: Consell Cultural de les Valls d'Àneu (Fons Joan Tous).

La reconstrucció perduda

A MITJANS DEL SEGLE XX, EL QUE AVUI ES CONEIX COM A ARAMUNT VELL ES VA COMENÇAR A DESPOBLAR ARRAN DEL TRASLLAT DELS SEUS HABITANTS CAP A LES TERRES PLANES

Àngela Vinent > TEXT I FOTOGRAFIA

La vila d'Aramunt Vell s'alça en un turó a 650 metres d'altitud. Cobejada per comtes i vescomtes del Pallars als inicis del primer mil·lenni, es va començar a convertir en un paisatge sense vida a mitjans del segle XX. El poc que queda de les muralles, del castell, de l'església i dels habitatges s'aguanta pels pèls. Les parets de pedra mig enrunades conformen una trista barrera que impedeix entrar allà on abans hi havia gent, carrers, places, cases i fonts que rajaven aigua. Hi ha hagut diverses iniciatives per intentar recuperar aquesta joia medieval, però cap ha aconseguit arribar a bon port.

«Què havíem de fer al poble vell, si quasi tots els veïns havien

anat marxant?», s'ho pregunta Martí Castells, un aramuntí de 96 anys, que en tenia 30 en el moment que ell i la seva família van decidir seguir el mateix camí que altres ja havien emprès. «Quan *natres* vam traslladar-nos, el 1959, només quedaven set o vuit cases habitades a dalt. A més, era una gran il·lusió poder començar de nou a baix». Per aixecar la casa van aprofitar les teules i les bigues de l'antiga, cosa que també havia fet abans la majoria dels veïns: «Ho vam anar transportant—bigues, teules...—damunt de dues ruques.»

Desteular les cases va fer accelerar el procés d'enrunament d'aquest poble situat al peu de la serra de Boumort, al bell mig del Pallars Jussà. Les actuals restes arquitectòniques contempen al seu voltant la serra de Carreu, el roc de Personada, la muntanya de Sant Corneli i el nou nucli urbà que es va anar estenent a sota. Els primers papers on apareix Aramunt daten del 958, amb el nom d'Eramon. Pel que fa a la població, tot i que hi ha dades contraposades, la *Geografia Comarcal de Catalunya* assenyala que el 1860 va arribar a tenir 592 habitants. La davallada demogràfica s'inicia a primers del XX i es cristal·litza de manera ràpida a

partir dels cinquanta. L'últim habitant va ser en Sisco Gelabert, home que hi va viure en solitari més d'una dècada, fins que el 1980 va abandonar casa seva per traslladar-se a la residència de la Pobla de Segur, on va acabar els seus dies.

Josep Queralta Gasa, conegut com El Noi, acaba de fer 86 anys i va estar-se a Aramunt Vell fins al 1952, quan era un noi de dotze anys. Calcula que aleshores encara hi quedaven entre 20 i 25 cases habitades. Des del finestral de la casa de baix on viu, contempla emmarcat el perfil del campanar sense sostre de Sant Fructuós i recorda un episodi digne d'un guió de Berlanga: «L'església d'aquí s'havia inaugurat el setembre de 1958, però les campanes encara eren dalt. N'hi havia quatre, dues de grosses i dues de petites, i era molt complicat transportar-les. Un *veraneant*, que presumia de bons contactes, va assegurar que podria fer venir un helicòpter des de la Base Aèria de Saragossa. La condició era que s'havia de desteular el campanar i part de l'església per tal que l'helicòpter pogués maniobrar bé. I així es va fer. Però l'helicòpter no va arribar mai. Va ser una gran decepció. Si no hagués sigut per això, potser ara no estaria així.»

A dalt i a baix. Els inicials pobladors d'Aramunt Vell devien decidir construir-lo al turó per motius de defensa. Però al cap dels anys, els habitatges i les eres eren dalt i la majoria dels trossos per

Josep Queralta Gasa que va anar a viure al nucli de baix, l'any 1952. Al detall, Martí Castells, que va viure a Aramunt Vell fins a l'any 1959.

conrear cereal, a baix. El difícil trasllat de les garbes va portar a adaptar espais a prop dels camps per fer la batuda. Es creu que, per això, l'incipient nucli va rebre el nom de les Eres, que més endavant canviaria per l'actual Aramunt. Les primeres cases situades a la plana estan escripturades a finals del XVIII, com és el cas d'un cabaler o fill xic de casa

Marta, a qui se li va donar un tros a baix perquè construís llar i vida nova i el 1796 va fundar casa Xiquet de Marta, segons consta als papers notariais.

A començament del segle XX s'han instal·lat a baix una dotzena de famílies i a partir d'aleshores hi va haver un degoteig constant. També era un constant anar amunt i avall. Els de baix pujaven a dalt a estudi i a missa. La festa major es va mantenir a dalt, tot i que més endavant se'n celebraven dues. Però no totes les famílies que abandonaven Aramunt Vell es desplaçaven a les Eres. N'hi ha que van emigrar a l'Argentina i d'altres van anar a cercar

feina a fàbriques de Barcelona o noves oportunitats a Tremp o la Pobla de Segur. «Passada la Guerra Civil, encara es mantenien habitades 40 o 50 cases», recorda Martí Castells. La seva memòria manté arxivada la situació exacta de cada una i és capaç de recitar-ne amb exactitud els noms. Sorneguer, em pregunta: «Per on vols que comenci a dir els noms, pels caps del poble o pels sols?»

L'escola d'Aramunt Vell estava instal·lada a casa Macià. Les classes s'impartien a la sala i els aramuntins encara evoquen en Ramon Farré, l'últim mestre. Fill de Sanaüja, es va casar allà i residia a la mateixa casa on ensenyava.

«Cascava una mica, però era un bon mestre», sosté Martí Castells. Altres veïns que encara van anar a escola a dalt opinen semblant: «El recordo molt bo en matemàtiques. Això sí, encara em ressonen els seus cops de bastó», afirma Josep Queralt.

Tres portals. Per accedir al recinte murallat es disposava de tres portals, el de Baix, el del Castell i el de Dalt o de Fuses. A la plaça de Dalt hi havia l'ermita de Sant Antoni, l'escola i una font que va brollar fins a primers dels vuitanta. També era el punt on se celebrava la festa major i les reunions municipals. Una mica

més amunt, des del cementiri, s'obté una de les millors vistes de l'embassament de Sant Antoni i de l'estesa de cases que conformen el nou Aramunt. Els murs de Sant Fructuós s'alcen majestuosos a cel obert, mirant cap al pla i convertits en un símbol visual pels aramuntins. L'Ajuntament de Conca de Dalt ha començat a impulsar la preservació del conjunt de castell i església. Ha estat declarat Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN) i

Bé Cultural d'Interès local (BCIL) per la Generalitat. Un cop enllestida una primera fase, consistent en la neteja de l'espai i l'elaboració d'un estudi històric, s'apuntalarà i enfortirà l'absis de l'església, actuacions per les quals s'ha aconseguit una subvenció. Es tracta d'una obra per ara només preventiva, però que fa mantenir l'esperança.

Just abans de l'entrada pel camí que puja de la font Vella, destacava el portal de Baix, en forma d'arc de mig punt, ara totalment caigut. Es tancava amb una porta que fa poc encara tenia visibles els seus encaixos de ferro a les parets. A fora hi havia la plaça de Baix, un abeu-

A dalt, les restes de l'església de Sant Fructuós i del castell s'alcen majestuosos dalt del turó. Al detall, Aramunt Vell, els anys cinquanta // PROCEDÈNCIA: Arxiu Josep Queralt.

Del foc a l'oblit

SARAÍS VELL ES VA DESPOBLAR DEL TOT A FINALS DE 1960 PER LA FALTA D'ACCÉS RODAT I D'ESCOLA PER A LA CANALLA; L'ÚNICA FAMÍLIA QUE VIU A SARAÍS NOU ÉS CA D'ARNALLÓ

Núria Castells > TEXT I FOTOGRAFIA

El nucli abandonat de Saraís Vell se situa a l'extrem meridional de la Vall de Boí, al límit amb el municipi del Pont de Suert i molt proper al nucli de Còll. Al vessant esquerre del riu Noguera de Tor, i a 1.330 metres d'altitud, hi destaca l'antiga església romànica de Sant Llorenç, de la qual únicament es conserva la fonamentació de l'absis, restes pictòriques i l'espaldana. Entre els vestigis del poble també hi destaca el castell de Saraís, un petit recinte fortificat situat a un tossal a l'est del nucli amb restes d'una estructura circular, construïda amb pedra seca, i també diferents murs. La màxima esplendor de Saraís Vell data de l'any 1883, amb onze cases habitades. Es calcula que el 1888 tenia 71 habitants, 80 el 1910 i 41 el 1930.

L'abandonament progressiu del poble és causat per diferents incendis els

anys 1883, 1922 i 1955, que van destruir alguns habitatges i que van fer que els seus veïns emigrassin, també perquè no hi va arribar mai accés rodat ni serveis, i la canalla havien d'anar a escola lluny. Saraís va quedar definitivament abandonat a finals de 1960 i actualment al nou poble de Saraís només queden tres cases a la riba del Noguera de Tor, al costat de la carretera. Hi ha dues maneres d'accedir a Saraís Vell, les dues només a peu. La primera des dels pobles de Durro i Iran a través del cim de Codó i la segona per un camí des de la carretera de la Vall de Boí, a l'entrada de Saraís Nou i un cop travessat el pont, passat casa Arnalló i enfront de casa Capdevila a l'esquerra. Actualment, a Saraís Vell es comptabilitzen unes deu cases enderrocades o en mal estat, i cap d'habitada ni en estat de recuperació. El

castell de Saraís i el seu entorn està catalogat per l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya. Els factors de deteriorament són mediambientals i el nivell d'espoli és baix. És un dels quinze nuclis abandonats de l'Alta Ribagorça.

L'última veïna. Maria Pallàs Abad és l'última veïna que va tancar la porta de casa seva a Saraís Vell per baixar a viure a Saraís Nou. Té 92 anys, va néixer a ca de Taverné de Ginast (Ribagorça aragonesa) i va anar a viure a Saraís Vell quan en tenia 22 i es va casar amb l'hereu de ca d'Arnalló, Navidad Farré García, que va morir ara fa 43 anys, de manera que la va deixar vidua amb només 50 anys. Parlem amb ella a ca d'Arnalló de Saraís Nou, on es va traslladar a finals dels anys seixanta. Maria, que té una memòria finíssima i un caràcter molt vital,

recorda que quan va arribar a Saraís Vell hi havia cinc cases habitades amb una vintena d'habitants: ca d'Arnalló, ca de Basibé, ca del Batlle, ca de Txaume i ca de Capdevila. Aquesta última es va cremar i es van traslladar al que seria més endavant el nucli actual de Saraís Nou, encara que més tard van anar-se'n a Lleida i ara és segona residència dels seus descendents. Amb l'abandonament progressiu posterior, els de ca d'Arnalló van baixar al nou poble a finals de 1960 i encara hi són

La Maria Pallàs Abad, amb la foto de Saraís Vell on es veu el balcó de casa Arnalló on la padrina mirava l'horitzó amb els prismàtics que la Maria encara guarda.

—són els únics que hi viuen tot l'any—, els de ca de Basibé i ca de Txauime no van reconstruir les cases i van marxar a Barruera i Durro, respectivament, i els de ca del Batlle es van traslladar al nou poble, però de seguida van anar-se'n a Balaguer i es van vendre la finca als de ca de Llorens de Gotarta, que hi van viure uns anys i ara mantenen la propietat. Maria recorda que a Saraís Vell es dedicaven a la pagesia, tenien vaques, conills, gallines, ous, *tocinos*, i feien pa, formatges, mantega, confitat i hort. Eren autosuficients i només compraven oli, sucre i sal. Per beure, rentar i regar tenien la font del poble i el barranc de Tena. Es feia comunal i totes les cases s'ajudaven per fer treballs i obres del poble. No hi va haver mai accés rodat i es comunicaven amb toc de campanes o llençols estesos als prats per donar senyals als pobles del costat o als visitants. El mitjà de transport per arribar a Saraís Vell i transportar coses eren només els cavalls.

Sense escola i amb només un fil de llum. El marit de Maria pujava i baixava cada dia amb els animals. La carretera de la Vall de Boí va fer-se el 1952 i va ser la primera connexió amb el camí de Saraís Vell. Van començar a arribar cartes per correu, els primers telèfons arribarien uns anys més tard, al poble vell només

hi va arribar un fil rudimentari de llum i la canalla havia d'anar a escola lluny. Els tres fills de Maria, que van néixer a Saraís Vell —els dos grans—, van haver d'anar a estudiar fora: Còll, Llesp, Almenar i Ivars d'Urgell. En el període de transició del Saraís Vell al nou també van viure de forma esporàdica al vell algunes famílies de ciutat, que eren anomenats els barcelonesos, que van voler provar sort amb la vida rural arrendant cases, però que no se'n van sortir.

Mentre mira la foto d'aquell poble esplendorós dels anys 1950, quan ella hi va arribar, Maria assenyala el seu balcó, on s'endevena la padrina asseguda mirant amb prismàtics l'horitzó. Tenia aquesta afició, l'única finestra al món llavors. Maria guarda encara aquells prismàtics i ens els ensenya amb orgull i emoció, la mateixa que la va envair l'últim dia que va dormir a ca d'Arnalló vella i va tancar la casa amb clau. Van fer la mudança a cavall en diverses vegades i quan van arribar a Saraís Nou es van fer una casa xica al costat de les de Capdevila i el Batlle, amb l'ajuda del paleta Ramon de Gotarta, que va comprar la de ca del Batlle i hi va viure anys amb la seva família. Quan fa 33 anys es va casar un dels tres fills de Maria, Joan, que ens acompanya a l'entrevista i que viu amb ella a ca d'Arnalló, es van construir amb

la seva dona, Gràcia, la casa gran. Maria va anar tornant al poble vell mentre van tenir vaques i l'edat i la salut li ho van permetre. Ara fa quinze anys que no hi ha posat els peus i de vegades mira cap a dalt del tossal i sent nostàlgia. Ara és el seu fill Joan, que té eugues, qui hi va de tant en tant amb els animals. L'última descoberta feta és un antic forn entre les runes d'una casa. Al cementiri de Saraís Vell hi ha pocs enterrats, només els avantpassats més antics, la majoria dels més recents són a Còll. Maria també vol ser enterrada a Còll amb el seu marit.

No és estrany que als de Saraís els anomenin popularment 'saltabancals' —a la Ribagorça cada poble té un sobrenom—, ja que es deu probablement al fet que el nucli vell està envoltat de bancals i bancalets. Per arribar-hi ens trobem amb un fort desnivell, un barranc amb un doll d'aigua imponent i un bosc ple de lliris, amb un silenci només trencat pel cant dels moixons, i ple de rebolcades de porc senglar. Entre les cases caigudes desenes d'històries enterrades, colgades per l'heura, i enmig l'església amarada per la flor del nabiu. Amunt i avall vistes privilegiades i, com tots els pobles abandonats que eren estratègics, s'albira el seu passat. Racons de la Ribagorça que han quedat aturats al temps. Tresors de pau 🌿

Les cases de Saraís Vell estan pràcticament enderrocades però el poble encara conserva importants vestigis com l'església romànica de Sant Llorenç.

Antist, com revivre un poble

ES TRACTA D'UN DELS DINOU POBLES DE LA TORRE DE CAPDELLA QUE VA ESTAR A PUNT DE DESAPARÈIXER ALS ANYS VUITANTA DEL SEGLE PASSAT, PERÒ QUE S'HA SABUT RECONSTRUIR

Sílvia Coll Vila > TEXT

El poble d'Antist s'ha sabut reconstruir amb molta dedicació, temps i treball, sovint invisible. I no es pot parlar d'Antist sense parlar de l'Agustí de Santaulària. Ell s'hi va criar i quan va tocar d'anar a estudiar fora ho va fer per cursar els estudis d'enginyer industrial, però als estius tornava per ajudar la família en les feines de pagès que tocaven.

Entre el 1968 i el 1978, a Antist només quedaven dues famílies: Farreró i Santaulària, la casa de l'Agustí, que va marxar-ne el 1981. El poble anava funcionant bé. Les dues famílies anaven llogant prats per fer més ramat. En aquella època ja hi havia la carretera, una pista precària, pagada entre tots el 1963.

Quan els de Farreró van marxar, la família de l'Agustí va quedar sola al poble i, finalment, el 1981 va anar-se'n d'Antist per continuar fent de pagesos a la Franja. Continuar allà tenia dificultats insuperables: la carretera, la llum, l'aigua i l'aïllament. Depenien de la Mola de Castell, que els donava llum de manera molt precària. Durant el dia, tota la potència servia per moldre i no podien tenir llum ni a Antist ni a Castell-estaó. I a la nit, tot just ence-

nien quatre o cinc bombetes. Aquesta electrificació es va anar deteriorant i des de la Mola ja no s'arreglava res.

Amb l'aigua va passar una cosa similar. Es va trencar la canonada per dos indrets i no van poder arreglar-ho. L'Ajuntament tampoc no hi feia res, i la seva intenció era donar de baixa el poble. Per això la família de l'Agustí finalment va haver d'anar-se'n. Ell, però, hi va continuar empadronat, perquè no es donés de baixa Antist.

L'inici de la reconstrucció. L'estiu abans que la família de l'Agustí es traslladés, ell ja va pensar que havia de fer alguna cosa. Tenia tres amics a Barcelona, amb bones feines. El 1980 els va parlar de la seva borda a Antist, i els va engrescar a pujar-hi. Pels amics era un lloc d'estiu, en un lloc especial. Seria un projecte comú de tots tres, l'Agustí, el Quico i el César. La idea era arrencar amb la borda i, a partir d'allà, l'Agustí aniria treballant amb la recuperació del poble, amb molta imaginació. «En aquests projectes, s'hi ha de creure», diu l'Agustí.

Cada estiu passaven una setmana treballant a la borda i, després, una altra de bon menjar, beure i festes majors. Mentrestant, l'Agustí anava arreglant els forats de les teulades de les cases del poble. Amb els diners del vedat de caça, comprava les teules, que ales-

hores ja no es feien servir. Però era un pedaç i s'havia de fer igual, en el fons volia conservar l'arquitectura del poble. La gent del poble, que ja no hi vivia, no ho entenia. Una vegada, l'Agustí va intentar reunir-los, però no se'n va sortir. Ell volia salvar el nucli antic. El poble estava construït molt compacte, i unes cases s'aguantaven amb les altres. Si una casa queia, faria caure les altres, i seria el final.

En el procés de reconstrucció fins al 1985, s'hi va anar afegint més gent. El 1981 va aparèixer Ramon Roure, que buscava un lloc per fer-se una casa observatori i que es va fixar en Antist, pel seu horitzó per observar el cel nocturn. Justament el lloc que volia era enmig d'una finca de l'Agustí. A la seva família, els sabia greu que fessin una casa enmig d'una bona finca, però Agustí el veia una persona amb empena i pensava que l'ajudaria a arreglar la carretera, perquè també la necessitaria. En aquell moment es trobava molt sol en el projecte. Així que, a contracor, li van vendre el terreny.

El 1984, els de ca de Farreró van començar a tornar a pujar als estius i amb la seva ajuda van aconseguir refer tota la línia elèctrica amb uns pals d'una antiga línia de telèfon de Fecsa que no s'usava i anava de Molinos a la Pobla. Era una línia amb baixa tensió, però almenys era alguna cosa. La llum de la xarxa de Fecsa-Endesa no els va arribar fins al 1995.

L'Agustí de Santaulària, amb samarreta blanca de màniga curta, amb uns paletes en un carrer d'Antist. PROCEDÈNCIA: Arxiu Agustí Hereu.

A partir de 1982 va començar a venir més gent, com l'Albert Roig i la Teresa, que van llogar ca de Carlà. L'Agustí facilitava que la gent pogués comprar cases, perquè així podia tirar endavant el seu projecte de 'refundar' Antist, com ell l'anomena.

Per exemple, per vendre la casa que estava en pitjor estat, ca del Casó, va haver de localitzar els dos germans hereus que van dir que ho vendrien tot: casa, era i terres. L'Agustí no tenia tants diners, però va pensar que, si esperava una mica, ho podria comprar. I així va ser.

Un altre cas va ser el de ca d'Escales, la casa més alta que fa de pal de paller de tot el poble, que estava caient i no se sabia de qui era. L'Agustí va anar al notari, qui li va dir que hi havia tretze possibles hereus. Va parlar amb alguns d'ells, però no se'n va sortir. Al final, va tornar a veure el notari, que li va preguntar insistentment si havia anat al Pont de Suert. Amb aquesta pista, dos o tres anys més tard va aconseguir trobar la propietària i que es posés tot a la venda.

Mentrestant, a través d'amistats seves, va trobar altres persones interessades, com l'Albert Sangenis i la Marta, que van comprar ca del Casó cap al 1989. A l'hivern, l'Agustí anava pujant, encenia el foc de la casa d'Antist i anava fent petits passos per arreglar-la i trobar gent que volgués una casa al poble.

L'Albert Roig i la Teresa, que ja hi vivien de lloguer, es van fixar en casa Nadal, ubicada al lloc més complicat. L'Agustí va anar a veure la propietària i l'any 1986 els la va vendre. Més tard, uns amics seus, el Toni i la Montse, també van comprar el que quedava de la Badia. El projecte de l'Agustí ja havia arrencat definitivament.

Dues vistes aèries d'Antist: la de dalt es va fer l'any 2018; la de baix, el 1985.
PROCEDÈNCIA: Arxiu Agustí Hereu.

Així van anar arribant d'altres, com el Jesús i la Carme, amics del César, que volien l'Estudi, propietat de l'Ajuntament. Van aconseguir un contracte de lloguer de quinze anys amb opció a compra, però ells se l'havien d'arreglar, sense saber si potser seria seu. Finalment ho va ser.

Amb tot això, a Antist hi havia les últimes cases que s'havien habitat, que estaven una mica millor: Santaulària, Farreró, Cortal, Carlà i Farré. I després n'hi havia altres en projecte: Casó, Nadal i l'Estudi.

Mentre s'arreglaven la casa, l'Agustí a vegades els acollia a casa seva. Tots els qui s'anaven comprant cases venien de famílies joves amb professions diverses —metges, historiadors...—, uns valors similars i un cert romanticisme.

El 'primer' veí fix. Després d'aquests, en van venir més. Però no va ser fins al 1995, quan ja hi havia llum, que es va instal·lar el primer veí per viure-hi tot l'any, i va ser el

César, un dels iniciadors del projecte. També a partir de 1995 es va començar a empadronar de nou gent del poble de tota la vida.

Un aspecte important de la recuperació d'Antist va ser que l'Agustí va crear unes normes constructives, perquè no s'arreglés tot de qualsevol manera. La normativa, que més tard va aprovar l'Ajuntament de la Torre de Capdella, anava bastant alineada amb la de l'Agustí, que ha permès que Antist conservi en gran manera la seva arquitectura original.

Actualment, a Antist podem veure tretze cases arreglades, de les quals tres estan habitades tot l'any 🏡

Castell de Llordà

pallarsjussa.com

PATRIMONI

GUILLEM LLUCH TORRES > COORDINACIÓ

ARQUEOLOGIA

Traces de metal·lúrgia antiga 84 **ERMENGOL GASSIOT BALLBÈ** [Barcelona, 1972. Doctor en Arqueologia prehistòrica]

ETNOLOGIA

Cent anys sense Vigo 86 **IGNASI ROS FONTANA** [Lleida, 1969. Historiador]

Retrat de Lady Chatterton al voltant de 1860.

AUTORA: Rebecca Dulcibella.
PROCEDÈNCIA: National Trust Images.

HISTÒRIA

Ua des prumères viatgères en Aran 88 **SARA T. FITZ** [Vielha, 1997. Historiadora de l'art]

HISTÒRIA

Filats i altres aprofitaments 90 **ORIOL RIART ARNALOT** [La Seu d'Urgell, 1978. Historiador i arxiver]

ARQUITECTURA

Atencions a un temple mil·lenari 92 **JOAN GARCIA BIOSCA** [Lleida, 1966. Arqueòleg]

FAUNA

Arrates-caudes ena Val d'Aran 94 **PERE-MIQUEL PARÉS CASANOVA** [Badalona, 1963. Veterinari i membre de la ICHN]
SARA ARJO FRANCÉS [Lleida, 1973. Biòloga]
JUSÈP LOÍS SANS SOCASAU [Betren, 1956. Membre de l'Institut d'Estudis Aranès]

FLORA

Boscós pirinencs: l'alzinar litoral 96 **JORDI CASTILLÓ CARRETERO** [Trepmp, 1976. Enginyer de Forests]
EVA MARTÍNEZ ROIG [Barcelona, 1977. Administrativa]

PATRIMONI ARQUEOLOGIA

Traces de metal·lúrgia antiga

DIVERSES EVIDÈNCIES CONSTATEN LA PRODUCCIÓ DE FERRO DES DE FORÇA ABANS DE L'ERA CRISTIANA EN DOS INDRETS DIFERENCIATS DEL PALLARS SOBIRÀ

Ermengol Gassiot Ballbè > TEXT I FOTOGRAFIA

Us imagineu un Pirineu amb el fum de tallers de producció metal·lúrgica i de les carboneres que els alimenten? I si al costat els afegim desenes o fins i tot centenars de rases i galeries mines amb les seves respectives escombreres? Si a aquesta imatge hi sumem una quantitat considerable de persones treballant a les mines, tallant arbres i amuntegant llenya a les carboneres, movent mineral de les mines als forns, transportant el metall resultant, produint aliment per sostenir tota aquesta activitat i un llarg etcètera podem tenir una representació aproximada del que en determinades èpoques van ser algunes valls dels Pirineus. Ben diferent dels paisatges bucòlics de prats i ramats—generalment de vaques—i com

a molt una petita església romànica que sovint pensem des de les ciutats quan evoquem com eren les muntanyes en el passat.

Muntanyes i boscos de ferro abans del romànic. Al Pirineu de parla catalana diversos recursos culturals ens remetent a unes muntanyes on el foc i el ferro hi tenien un rol molt important. La Farga Palau i el Museu Etnogràfic de Ripoll, així com les fargues Rossell i del Madriu, al Principat d'Andorra, ens parlen de la producció de ferro els segles XVIII i XIX. De l'època en què la farga catalana, una evolució de diversos tipus de forns hidràulics preexistents als Pirineus, van representar un avenç tecnològic de primer ordre abans de

ser eclipsades pels alts forns de ferro que funcionaven amb carbó mineral. Mines, gestió d'uns boscos minoritzats per a produir carbó i puntals per a les mines, fargues amb forns encesos diversos mesos seguits i molts treballadors migrants, vinguts principalment de l'Arieja, formaven part dels paisatges naturals i socials de diverses valls pirinenques ara fa uns 200 anys.

Però aquesta història de manufactura i tallers de ferro als Pirineus és molt més antiga i enterra les seves arrels més enllà de l'Era Cristiana. La recerca arqueològica duta a terme pel Grup d'Arqueologia de l'Alta Muntanya (GAAM) de la Universitat Autònoma de Barcelona i el CSIC ha proporcionat un ampli ventall d'evi-

El bosc de Virós i pic de Màniga –en primer pla– amaguen una gran quantitat de restes d'una siderúrgia des de, com a mínim, època romana. Al fons, la capçalera de la vall de Baiasca, on hi ha vestigis de producció de ferro encara més antics.

dències de la producció de ferro a dos sectors diferenciats del Pallars Sobirà. La primera se situa a la Vall Ferrera, concretament al bosc de Virós i en zones properes, com algunes muntanyes que separen la vall i el poble de Ferrera de la vall de la Rivalera. La seva antiguitat es remunta als darrers segles de l'imperi romà i a l'època del seu col·lapse i del posterior regne visigòtic.

La segona es localitza a l'altra banda de la Noguera Pallaresa, principalment a la capçalera de la vall de Baiasca i, en grau més baix, a la de Monestero, a sota del cim dels Encantats. Aquí les restes són una mica més antigues i s'han datat, per Carboni 14, entre inicis del segle II abans de la nostra era i el segle II dC. En definitiva, es tracta d'una producció de ferro que va existir durant el procés de romanització del nord-est de la península Ibèrica que, possiblement, va tardar a arribar a les zones més elevades del Pallars.

Una producció de ferro antiga. El ferro és, després del quars, un dels components més abundants de la superfície terrestre. Ara bé, la seva transformació en metall és una operació tècnica molt complexa que la humanitat només va emprendre els darrers mil·lennis de la seva història. L'elevada temperatura de fusió del ferro va requerir que s'haguessin de construir forns molt complexos per poder-lo separar de la resta dels components de les roques i minerals en les quals apareix. De fet, no ha estat fins als alts forns, amb carbó mineral, que s'ha generalitzat la 'fusió' del ferro en el procés siderúrgic. Abans es feia en fargues o baixos forns i el que es buscava era la reducció directa del ferro, transformant-lo en una massa modelable que es podia separar d'altres materials de les

menes que sí que es 'fonien' o s'evaporaven en el procés.

Al nord-est de la península Ibèrica el coneixement d'aquesta metal·lúrgia va arribar cap al segle VIII aC i en els primers segles els objectes de ferro eren rars. Els més antics de Catalunya són ornaments i eines d'ús quotidià, com ara ganivets, i tendeixen a trobar-se en algunes necròpolis. Per contra, a Catalunya se'n coneixen poques evidències de la producció i són força més recents. De forma molt simplificada, la cadena de la producció del ferro la podem organitzar en tres grans etapes: l'extracció del mineral a les mines, la transformació o reducció del ferro mineral en ferro metàl·lic a les fargues i la forja dels objectes de ferro. Sovint entre la primera i la segona s'hi incloïa una altra passa de cara a facilitar la reducció del ferro, la fase més crítica del procés: un processat previ del mineral de ferro amb calor denominat torrat.

A les valls de Baiasca i Monestero la recerca arqueològica ha documentat diverses petites rases mineres que tallen mineralitzacions de ferro bastant superficials. Al costat d'aquestes s'hi han localitzat restes de petits forns de torrat de ferro. Definir la cronologia d'una mina, que a més es va modificant al llarg del temps, és molt complicat. No obstant això, les restes de fusta cremada dels forns s'han pogut datar. Dos són del segle II aC, dins del que a Catalunya és el final de l'època ibèrica. Un tercer forn es va excavar els anys 2003 i 2004 i aprofitava la cambra i la part frontal del túmul del petit dolmen de la Font dels Coms de Baiasca, una construcció molt anterior. Es va fer servir durant uns 300 anys –de I aC a II dC– i tocant a les restes del forn es

va recuperar ceràmica romana de diferents procedències.

A l'altra banda de la Noguera Pallaresa, al bosc de Virós el volum de restes és simplement impressionant. Entre el GAAM, l'Escola de Mines de Manresa i el departament de Geografia de la UAB s'hi han documentat prop de 200 rases i galeries mineres, des de la carena de la serra de Màniga fins al fons de la vall. També s'han enregistrat 1.050 carboneres i una quinzena de monticles d'escòries de ferro. Les carboneres eren una peça central del procés, ja que facilitaven la base per produir la calor indispensable a fargues i forges. Els monticles d'escòria ens indiquen l'existència de les fargues a mig vessant del bosc, els tallers on es produïa el metall. La cronologia d'aquests tallers varia entre el segle III i VII dC. Les mines i carboneres, en canvi, van funcionar també en èpoques més recents, en alguns casos fins al segle XX.

Espai visitable. Ara mateix el Pallars Sobirà té les evidències més antigues a Catalunya de la primera part de la cadena operativa de la producció del ferro. El Parc Natural de l'Alt Pirineu, l'Ajuntament d'Alins, l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu i la UAB han habilitat un itinerari que ens permet recórrer en família aquesta època de boscos i muntanyes de ferro: l'itinerari de la Costa dels Meners 🗺️.

Reconstrucció hipotètica del forn de la Trenca, segles V-VI, a partir de dades arqueològiques, dins de l'itinerari Costa dels Meners // FOTO: Óscar Augé.

Atencions a un temple mil·lenari

EL SISTEMA DE MONITORATGE INSTAL·LAT PER PREVENIR L'EROSIÓ DE SANT FELIU DE BARRUERA HA PERMÈS DESOBRIR ALGUNS ELEMENTS NOUS DEL TEMPLE

Joan Garcia Biosca > TEXT

Entre les nou esglésies de la Vall de Boí incloses en la Llista de Patrimoni Mundial de la UNESCO, Sant Feliu de Barruera és el temple que ha experimentat més canvis durant la seva llarga història i, possiblement per això mateix, és el que requereix d'un grau d'atenció més elevat per assegurar-ne la preservació a llarg termini.

Com succeeix en tants edificis d'edat avançada, Sant Feliu acusa els efectes del pas del temps a través de múltiples afeccions: els murs laterals s'han desplaçat cap a l'exterior, la volta s'ha aplanat i diverses esquerdes recorren l'absis central, els murs de la nau i el campanar. S'apunten dues possibles causes per a aquestes lesions: d'una banda, la infiltració d'aigües superficials o subterrànies que haurien anat debilitant progressivament l'estructura; de l'altra, les diferències constructives dels fonaments –fruit de segles de reformes i ampliacions– que podrien haver provocat assentaments desiguals en diverses parts de l'edifici i afavorit

els desplaçaments dels murs i l'aparició de línies de fractura.

Una església sota rigorosa vigilància. Per esbrinar quina de les causes esmentades –o quina combinació d'ambdues– és la responsable de les patologies que actualment es manifesten a Sant Feliu de Barruera, el Consorci del Patrimoni Mundial i la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat han promogut i coordinat la implantació a l'església d'un sistema de monitoratge que romandrà operatiu durant el bienni 2025-2026.

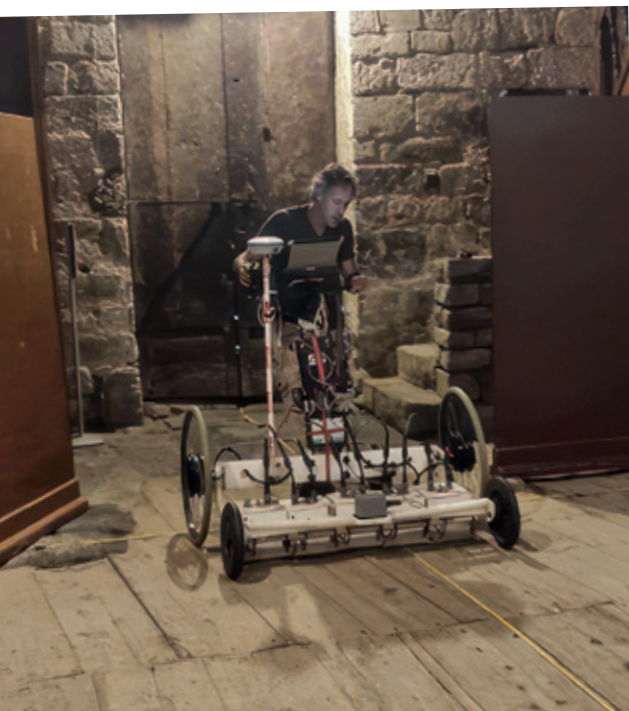
S'han col·locat diferents tipus de sensors a l'interior del temple per tal de mesurar en temps real les condicions ambientals, com ara la temperatura i la humitat, alhora que altres fan un seguiment específic de les condicions d'estabilitat de l'edifici. Els fissuròmetres i els distanciómetres permeten enregistrar, respectivament, els moviments a les esquerdes o els desplaçaments de les estructures, alhora que els inclinòmetres determinen si es produeixen canvis que alterin la verticalitat dels murs. Per altra banda, s'han instal·lat sengles piezòmetres aigües amunt i aigües avall de l'edifici, per tal de mesurar les fluctuacions estacionals i puntuals del nivell freàtic sota el temple.

Mitjançant l'instrumental col·locat tant a l'interior com a l'exterior de l'edifici és possible dur a terme un seguiment en temps real de la incidència dels agents atmosfèrics –pluja,

neú, vent...–, així com de les crescudes del riu, sobre la dinàmica i estabilitat de l'església. La recollida i estudi de les dades instrumentals han estat encarregats a la Universitat de Vic i a una enginyeria geotècnica, alhora que es compta amb l'assessorament d'especialistes en anàlisi i tecnologia d'estructures de la Universitat Politècnica de Catalunya, per avaluar l'abast real dels seus efectes i plantejar les mesures que hom haurà d'adoptar a llarg termini.

El procés de monitoratge i comprensió global de l'edifici s'ha fet compatible amb les tasques cícliques de manteniment i reparació de la coberta, on s'han reemplaçat lloses de pissarra trencades i refet alguns dels elements que integren els seus sistemes d'evacuació d'aigües. Tot plegat amb l'objectiu de controlar un seguit de filtracions que afectaven, de manera especialment significativa, la capçalera del temple.

Llum a una llarga història. Per poder avaluar l'estat dels fonaments, es va decidir recórrer a una eina d'exploració no invasiva: el georadar, una mena de TAC aplicat al subsol. La interpretació de les dades així adquirides ha permès constatar l'existència, just al peu de l'actual façana nord del temple, de restes d'una nau amb capçalera semicircular corresponents a una anterior fase de l'església de Sant Feliu. Aquest descobriment va obrir la porta a la realització d'una excavació arqueològica portada a terme durant el passat mes de novembre sota la direcció de Sergi López, que ha permès millorar sen-

Prospecció amb georadar a l'interior de l'església de Sant Feliu de Barruera // PROCEDÈNCIA: Servei de Patrimoni Arquitectònic.

siblement la comprensió que fins ara posseïem de l'edifici.

Els resultats de l'excavació han permès reconstruir una història constructiva molt més rica i complexa del que es pensava. En la seva configuració original, l'església tenia una única nau, probablement del segle X o de la primera meitat de l'XI. Amb el temps,

li van ser adossades dues naus laterals –la del costat nord és la que s'acaba d'excavar–, en una operació que, paral·lels amb altres esglésies de la Vall de Boí, s'ha de situar a les darreries del segle XI o a la primera meitat del XII, tot i que s'esperen els resultats de les anàlisis de carboni 14 per confirmar-ho.

A dalt, vista aèria de l'excavació de Sant Feliu de Barruera. A baix, un detall dels treballs.
PROCEDÈNCIA: IPAT Serveis Culturals.

En una tercera fase, l'església de tres naus va ser escurçada i es va crear una nova façana molt enretirada respecte de l'actual. Tot seguit, en una quarta fase, la nau central va ser allargada fins a assolir l'estructura que avui coneixem, amb nau central i transepte. Entre els segles XVI i XVII s'hi van afegir una capella lateral i el porxo dels peus, i al segle XVIII es va adossar una sagristia al costat nord de l'absis, que va romandre en peu fins a la restauració de 1976.

Les restes tretes a la llum arran d'aquesta fase d'excavacions han estat protegides i tornades a cobrir. La voluntat, però, és donar continuïtat a la recerca arqueològica i integrar tots els elements resultants en una nova adequació de l'església i el seu entorn.

Un futur més sòlid. Els treballs fins ara duts a terme, així com aquells que en un futur proper s'hi aniran desplegant obeeixen al compromís i la responsabilitat que té el Departament de Cultura en la preservació d'aquest valuós patrimoni, donant en això compliment a l'establert per la Convenció per a la protecció del patrimoni mundial, cultural i natural de 1972.

Tota la informació que ara s'hi està recollint –tant la procedent dels sensors com la derivada de l'excavació arqueològica– servirà de base per planificar, amb rigor i bases sòlides, una futura restauració integral de l'església de Sant Feliu de Barruera. Un edifici que, gràcies a aquestes tasques de monitoratge, recerca i restauració, no només veurà garantida la seva pervivència a llarg termini, sinó que experimentarà una millora en el seu atractiu i apreciació per part dels usuaris locals i visitants de la Vall de Boí 🇪🇸

15è

MOSTREMP

cinema rural al Pallars

DEL 7 AL 9 D'AGOST DE 2026

Espai Cultural La Lira - Tremp